

СОЦІОЛОГІЧНИЙ МЕТОД В ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Т. АНДРУСЯК

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету
імені Івана Франка
andrusiak@bigmir.net*

Проблема методології сучасного українського правознавства є однією з найбільш складних і гострих проблем. Це обумовлено рядом чинників.

По-перше, монопольним пануванням в радянській юридичній науці протягом десятиліть догматичного позитивізму, базованого на ідеологічній доктрині 1917-1991 років розробленій Владіміром Леніном та іншими ідеологами радянського тоталітарного режиму.

По-друге, тим фактом, що й нині юридична наука і освіта України залишається неінтегрованою в загальносвітовий та європейський юридичний науковий простір а розвивається на засадах і принципах радянської юридичної науки і освіти. Показовим тут може бути намагання визнати єдино правильним і базовим природно-правовий підхід (теорію природного права), залишаючи поза увагою той факт, що це теорія витворена в XVII-XVIII ст. з метою протистояння абсолютистській монархічній владі. Та, як будь-який односторонній підхід, не тільки не дає уявлення про такий складний і багатогранний соціальний феномен яким є право, але й створює небезпечну ілюзію легкості й простоти врегулювання всіх суспільних відносин крізь призму «природних прав людини».

По-третє, похідний характер юридичної науки і освіти по відношенню до чинного законодавства, характерний для радянської системи продовжує й надалі зберігатися. В СРСР це було обумовлено самою суттю законодавства, яке виконувало суто декоративні функції, оскільки розвиток держави та законодавства визначався офіційними документами єдиної існуючої в країні політичної партії, яка мала всю повноту влади та кінцевою метою якої була побудова до 1980 року комунізму в окремо взятій країні. В Україні на законодавчому рівні відсутні будь-які стратегії та програми розвитку на 50, 20 чи навіть 10 років (єдиний документ, який нам вдалося знайти на сайті Верховної Ради, що сягав далі 2020 року, це Енергетична стратегія України на період до 2030 р., схвалена розпорядженням КМУ від 24.07.2013 року, яка містить такі «амбітні» цілі, як «Створення умов для надійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти» [1], що вже само по собі може бути підставою для песимізму, оскільки констатує, що до 2030 року годі сподіватися, що на ринку енергетичних послуг все буде «надійне та якісне»). Тому, юридична наука, базуючись на чинному законодавстві, яке часто і не прогнозовано змінюється, не має основи для динамічного і стабільного розвитку, не кажучи вже про вплив на процеси законотворення та реформування державних органів (чого вартують всі наукові дослідження по вдосконаленню функціонування міліції після її перетворення в поліцію?).

По-четверте, з 1991 року так і не відбулося повноцінне включення в науковий обіг всього теоретичного доробку українських вчених-правників, які творили українську юридичну науку від другої половини XIX ст. (Львівський університет, НТШ) до кінця XX ст. (УВУ, УВАН, НТШ за кордоном та ін.) і в працях яких є ґрунтовні розробки з питань методології (напр. Станіслав Дністрянський «Реформа правничих і суспільних наук» [2], «Погляд на теорії права та держави» [3], «Соціальні форми права» [4], Володимир Старосольський «Методологічні проблеми в науці про державу» [5] та ін.).

Це далеко не вичерпний перелік чинників, які негативно впливають на сучасну юридичну науку в Україні, обумовлюючи ситуацію, коли вчені а) не впливають на процеси законотворення та

реформування державних органів; б) не створюють науково-теоретичну основу стратегії розвитку правової системи держави, роблячи її заручником ситуативних конфігурацій політичних сил репрезентованих в парламенті.

Події останніх років показали, що існування України як уламку СРСР, коли на зміну «радянському народові» пропонується «український народ – громадяни України всіх національностей», немає перспективи. Бо з'являться «кримський народ – громадяни Криму всіх національностей», «луганський», «донецький». Тому сьогодні все більш очевидним є те, що Україна може бути тільки національною державою, яка є реалізацією українським народом свого права на самовизначення. Застосований в 1991 р. підхід до ототожнення народу та населення певної території та, відповідно, надання цьому населенню права на самовизначення чи на якусь форму автономного утворення, як це було зроблено з Кримською областю та її перетворенням в Автономну Республіку Крим, створення якої не мало під собою жодного правового обґрунтування, уможливив окупацію частини території України в 2014 році.

Основою розвитку національної державності народу є його правова думка, тобто уявлення про право, справедливість, рівність, статус індивіда в суспільстві, розуміння співвідношення індивідуального та суспільного інтересу, інші базові поняття, які закладаються в основу існування народу, як стійкої природної спільноти, об'єднаної не тільки, а може й не стільки спільною територією проживання, як спільною культурою, мовою, баченням власного минулого і майбутнього (сьогодні в Україні дуже чітко видно протистояння двох народів: українського і радянського, з відмінною культурою, мовою, баченням історії та перспективи на майбутнє. Тому, в залежності від перемоги на президентських виборах представника тієї чи іншої спільноти, докорінно, на 180 градусів змінюється вектор майбутнього розвитку).

Дослідження в царині української правової думки в радянський період, коли будь-який прояв національної свідомості трактувався як прояв «українського буржуазного націоналізму», практично не проводилися. Годі шукати в радянських довідниках чи науковій літературі прізвищ Станіслава Дністрянського, Володимира Старосольського, Андрія Яковліва, Миколи Чубатого та сотень інших. Канонізованими Тарасом Шевченком, Іваном Франком та Лесею Українкою вичерпувалася вся «прогресивна соціально-політична думка України ХІХ – початку ХХ ст.». При цьому, аналіз поглядів на державу і право Івана Франка обмежувався викладом марксистського вчення, що його він написав двадцятирічним юнаком у листі до Ольги Рошкевич. Та й що ж ще можна було говорити про цих геніїв українського народу, якщо жоден з них «не доріс до розуміння марксистського вчення» та «не зрозумів прогресивної ролі пролетаріату» для суціль аграрної української спільноти.

Дослідження української правової думки, переосмислення та включення в повноцінний науковий обіг інтелектуальної спадщини попередніх поколінь українського народу є умовою успішного розвитку сучасної України.

Однією з ключових проблем тут є вироблення ефективної методології. І, як видається, в цьому аспекті свою наукову вартість та евристичний потенціал зберігають напрацювання визначного вченого, найбільшого українського теоретика права, одного з фундаторів української юридичної науки та освіти Богдана Кістяківського. Яскравим підтвердженням цього може стати й той факт, що стаття Богдана Кістяківського «На захист права» відкривала перші два номери «Вісника Конституційного Суду України» в 2006 р. [6]. В 1916 році у Москві виходить праця Богдана Кістяківського «Соціальні науки і право. Нариси по методології соціальних наук і загальній теорії права». Головною ідеєю праці є множина методів наукового дослідження і пізнання, тобто методологічний плюралізм. На думку Б. Кістяківського, зрозуміти соціальне життя з його суперечностями і різному-нітністю можна лише за допомогою множинності методів. Праця складається з чотирьох розділів: суспільство, право, держава, культура, – які, по суті, охоплюють всі аспекти державно-правових проблем, що виникають і існують у суспільстві, та шляхи і перспективи їхнього вдосконалення та розвитку. Попри те, що й сьогодні ідеї вченого зберігають свою актуальність та безперечну наукову цінність, крім появи окремих досліджень його наукової спадщини, праці Богдана Кістяківського, як і багатьох інших українських вчених, ще чекають свого повноцінного включення в науковий обіг. З огляду на це, наведемо тут декілька його думок, що мають безпосереднє відношення до окресленої проблематики. «Гуманітарні науки, і в тому числі наука про право досягають тепер того ж стану, в якому знаходяться природничі науки (характерна для радянської юридичної науки, як і для інших гуманітарних наук, «партійність» і «класовість»

повністю заперечувала цю тезу вченого). Зокрема розвиток науки про право привів до переконання, що право входить в різні сфери людського життя і діяльності, які можуть становити предмет різних галузей гуманітарної науки. Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Всі ці різні його прояви або всі ці сторони його багатолікої та багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню і розробці. В результаті вивчення кожного з різних проявів права ми будемо, звичайно, кожен раз отримувати сукупність певних відомостей, про те, що являє собою право з цієї сторони його існування. *Ці відомості ми й можемо відповідно до законів формальної логіки зводити у визначення, тобто утворювати з них поняття. Адже поняття лише виражає в концентрованому вигляді те, що ми знаємо про предмет. Іншої функції воно не має не може виконувати.* Тому науково правомірне не одне а декілька понять права» [7, 320].

Українська правова думка це органічна складова духовної культури українського народу, яка охоплює уявлення про право у всіх його проявах та складових, що сформувалися протягом всієї його історії. Силою історичних обставин право як державно-організаційне явище для українців було здебільшого нав'язаними ззовні чужими інтересами. Тому побудована за зразком «Історії держави і права СРСР» «Історія держави і права України» мало що може дати для розуміння українського права, тобто тих правових норм, які регулювали реально існуючі суспільні відносини в українській сім'ї, громаді, суспільстві. Як важко збагнути, яке відношення мала держава Урарту до СРСР [8], так само важко пояснити чому в курсі «Історії держави і права України» так багато уваги приділяється Австрійській та Російській імперіям, але немає навіть згадки про Османську імперію, до складу якої теж входили землі, які нині є державною територією України, а все ХХ ст. – це детальний аналіз і розгляд всіх тих декоративних утворень, які мали надавати радянському тоталітарному режимові 1917-1991 рр. видимості цивілізованої держави. Очевидно, як і в першому, так і в другому випадку маємо намагання утвердити пріоритет держави, її визначальну і, по суті, монопольну суспільно організуючу та правотворчу функцію. Цей підхід, який до ХХ ст. був єдиним у міждержавних стосунках, і сьогодні продовжує справляти потужний вплив і на державно-правові відносини, і на юридичну науку та освіту. В Акті проголошення незалежності України йде мова про «тисячолітню традицію державотворення на Україні», тобто маємо територіальний підхід, де Україна – це тільки територія, а не етнічні землі українського народу, і не маємо згадки про багатовікову боротьбу українського народу за свободу та незалежність, результатом якої стало створення України. Звідси «Український народ – громадяни України всіх національностей» (Преамбула Конституції України). Зрозуміло, що ця конструкція запозичена з Конституції РФ, де також йде мова про «багатонаціональний народ Російської Федерації» чи нав'язана з боку РФ, для того, щоб Україна не відбулася як держава, оскільки вона може відбутися тільки як національна держава українського народу, утворена в результаті реалізації українським народом свого права на самовизначення. Для чого це було зроблено стало зрозуміло в 2014 році, коли «кримський народ – громадяни Криму всіх національностей» теж «реалізували своє право на самовизначення» і при підтримці та за участю армії РФ 96,77 відсотками голосів «за» «проголосували» за приєднання до РФ, як це раніше було зроблено в Абхазії (1999 рік – 97,7 відсотків «за»), чи Придністров'ї (2006 рік – 97,1 відсоток «за»). На відміну від РФ, де завдання влади і законодавства «зберігати державну єдність, яка історично склалася» (Преамбула Конституції РФ), і де жоден з народів не мав можливості для вільного волевиявлення, а тому змушений надалі залишатися частиною «багатонаціонального народу РФ», в Україні єдиним фактором, який об'єднує всі українські землі є український народ. Нинішня РФ є результатом збройного захоплення і підкорення різних народів протягом багатьох століть. Це єдине, що об'єднує цю територію, тому така увага до державних утворень, які існували на цій території і були владним центром по відношенню до поневолених народів. Звідси і намагання вибудувати чітку лінію державно-правового розвитку від Київської Русі до Московського царства, від Російської імперії через Радянський Союз до нинішньої РФ. Від Руської Правди до Судебника Івана III, від Своду законів Російської імперії через Конституції СРСР 1924 року до нині чинної Конституції РФ.

Державно-правовий розвиток українського народу базується на зовсім інших, діаметрально протилежних засадах. Не зважаючи на те, що силою історичних обставин український народ ніколи не проживав у державі, яка б охоплювала всі українські етнічні землі і протягом багатьох віків йому довелося перебувати в різних державних утвореннях, ряд з яких на законодавчому рівні проводив політику його денационалізації та асиміляції, частини народу належать до різних релігійних конфесій, український народ зберіг і розвинув власну національну культуру, мовну та духовну єдність.

Знаходячись в центрі Європи, на перехресті та стику різних культур і цивілізацій, українські землі ніколи не були мононаціональними. В першу чергу це стосується міст, тих осередків і центрів, які дають підставу стверджувати про приналежність українського народу до західноєвропейської цивілізації, або як зазначав Михайло Грушевський «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європейзований, стоїть вповні у власті орієнтального духу й стихії» [9, 141]. Це стосується як українських міст, що виникли XIV ст., так і тих, що виникли у XVIII ст. Наприклад у Львові «за даними книг прийняті до міського права на початку XV ст. число німецьких іммігрантів до Львова сягало 70 % і досить швидко німецький елемент витіснив усі інші народи у демографічній структурі міського населення» [10, 5]. Хоча достатньо потужними залишалися українська, вірменська і єврейська національні громади, яскравим свідченням чого є привілеї, які їм надавалися [10]. Про засноване у XVIII ст. Дніпро-путівник, «виданий фірмою «Бедекер», дає для мандрівників наступний опис головного міського проспекту: «Головна вулиця міста – широкий, з зеленими насадженнями, Катерининський проспект довжиною 4 версти – веде від вокзалу до східної сторони Соборної площі. По правій стороні проспекту знаходиться Лютеранська церква (богослужіння німецькою мовою по неділях з 10.30 год.), міський сад з театром, Римокатолицька церква, по лівій стороні – поштамт і телеграф, справа – Будинок Губернатора і Міський дім, зліва – Окружний суд. Дальше на Соборній площі справа стоїть гірнична школа і музей старожитностей. На площі – Греко-католицький собор (засн. в 1787 р., будівництво завершене в 1835 р.)» [11, 190]. Практично до всіх українських міст, які створювалися як центри торгівлі, промисловості, науки, культури, освіти, а вже потім як адміністративні центри, можна застосувати сказане про Чернівці – «цілком справедливо головним аргументом для включення історичного центру Чернівців до переліку культурної спадщини ЮНЕСКО визначено саме унікальність багатоетнічного і багатокультурного середовища міста» [12, 3]. Але етнічна приналежність території ніколи не визначалася національним складом міст, бо, як стверджує визначний український теоретик права Станіслав Дністрянський, «характер постійного населення рішають завжди села, не міста. В модерних відносинах мешканці міст є взагалі елементом рухомим, що змінюють постійно свій осідок... Тому нема що дивуватися, що постійне автохтонне населення сидить звичайно по селах, не по містах і що якраз сільське населення дає правдивий образ національної території. Модерні міста є неначе екстериторіальні» [13, 18].

Саме тому радянський тоталітарний режим Голодомором 1932-1933 років здійснив геноцид українського народу саме стосовно сільського населення, а під час акції «Вісла» для того, щоб змінити етнічну картину було виселено все сільське населення з відповідних українських етнічних земель, що після Другої світової війни відійшли до складу РП.

Показово, що сама ідея соціологічного підходу до вивчення і розуміння права співпадає з становленням ідеї національної держави, розуміння народу/нації. На те, що ці поняття «нація» і «народ» тотожні, звернув увагу Станіслав Дністрянський [14, 30]. На що сьогодні треба звернути особливу увагу з огляду на тенденції нав'язати поняття «політичної нації», яка може не мати спільної мови, історії традицій, що, по суті, є адаптованим для умов сучасної України поняттям «радянського народу», і має на меті не допустити формування і розвиток України як національної держави, а закріпити ситуацію, витворену державною політикою СРСР, спрямованою на денационалізацію національних республік шляхом масових переселень представників одних національних груп на територію інших. Народ/нація це «в модерному розумінні органічний зв'язок *побіч* держави або *й супроти* держави там, де в межах держави знаходяться різні народи, чи в цілості чи частково» [14, 30]. Народ, на відміну від населення території, яке може суттєво змінюватися наслідком державної політики, є «витвір *історичного процесу* в боротьбі проти територіальної самовлади держави. Він опирається на трьох основних чинниках: *натурі, культурі й території*. Та історія витворила гармонію тих елементів, зводячи їх до спільного знаменника під кличем т. зв. *національної ідеї*» [14, 30].

Не менш важливо пам'ятати, що «народ (або нація) став свідомим суспільним зв'язком щойно процесом історії останніх століть, як *протест проти територіального самовладдя держави*» [14, 25], тому всі згадки про «тисячолітню традицію державотворення на Україні» (Акт проголошення незалежності України) чи «багатовікову історію українського державотворення» (Конституція України) є нічим іншим як намаганням модернізувати і пристосувати до сучасних реалій ідею

«самовладдя держави», держави як найвищої форми організації суспільства, її самоцінності та самодостатності, підкреслити територіальний, а не національний характер держави. Цікаво, що в Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. маємо такі поняття, як «національна держава», «національна державність українського народу», «здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення». Але, очевидно, що переважна більшість депутатів Верховної Ради Української РСР керувалася не національними інтересами українського народу. Для них, вихованих радянською системою, ці поняття нічого не значили, як нічого не значила Конституція УРСР чи членство в ООН. Вони знали що все й надалі вирішується і буде вирішуватися в столиці СРСР. Проте, коли стало зрозуміло, що СРСР приречений на розпад, вони постаралися не тільки зберегти власну владу, не оголосивши виборів до законодавчого органу новоствореної держави, а проголосивши себе таким органом – «З моменту проголошення незалежності України найвищим органом державної влади України є Верховна Рада України в депутатському складі Верховної Ради Української РСР» [15], але й надати радянського характеру цій державі. Тому використані в Декларації поняття «національна держава» чи «національна державність» більше ні разу протягом наступних двадцяти семи років в законодавстві не вживалися.

Збереження характерного для радянського тоталітарного режиму підходу до розуміння держави, як чогось самостійного, відокремленого від суспільства, що стоїть над цим суспільством і, за власним розумінням, забезпечує цьому суспільству і кожному його членові певні права та свободи, характерне для чинної Конституції. Наприклад, відповідно до Конституції України «держава забезпечує соціальний захист громадян України» (ст. 10), «держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю» (ст. 43), «держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту» (ст. 49) тощо. В Конституції СРСР: «держава дбає про поліпшення умов і охорону праці» (ст. 21), «держава забезпечує планомірний розвиток науки і підготовку наукових кадрів» (ст. 26), «держава дбає про охорону, примноження і широке використання духовних цінностей» (ст. 27) і т. д.

В українській правовій думці держава – це тільки форма організації суспільства. Це те, про що пише Тарас Шевченко: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» [16, 246]. Або за Михайлом Драгомановим: «Як там не єсть, а своя держава... була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі» [17, 293]. Базуючись на вищенаведеній ідеї Тараса Шевченка Станіслав Дністрянський у своїй праці «Нова держава» обґрунтовує власне розуміння держави і народу: «Нарід мусить мати свою хату, свою державу. Чим є хата для чоловіка, для родини, тим повинна бути держава для народу... Народ і держава не є ще сьогодні рівнобіжними поняттями, вони стоять чимало ворожо проти себе. Хоч народи старі як світ, національна ідея є щойно витвором новітніх часів; вона й поставила нарід у безпосереднє відношення до держави. Нарід став свідомим суспільним зв'язком щойно процесом історії останніх століть, як протест проти територіальної самовлади держави» [13, 9]. А Шептицький у Пастирському посланні до духовенства і народу «Наша Державність» (більше відомого під назвою «Як будувати Рідну Хату») зазначає: «Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина... Завдання українського народу буде в тому, щоби створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу й успішно захищати межі від зовнішніх ворогів» і далі «Нарід може вибирати собі того чи тих, кому дає таку провідну владу, яку хоче, себто є природним правом народу встановити собі форму провідної влади... Та керівна влада має за мету служити публічному добру, зберігати й боронити природної та правильної свободи громадян, родин і стоваришень... які відповідають потребам людини та її свободі лучитися з іншими у виконанні своїх прав і обов'язків» [18, 133].

Як бачимо в українській правовій думці є чітке розмежування між розумінням держави, як: а) чужої та ворожої влади; б) національної держави як форми забезпечення свободи розвитку всього народу і кожного його представника; в) влади, яка обирається народом і яка повинна виконувати ті чи інші покладені на неї функції.

В радянській традиції ці три поняття не розмежовуються. Варто також зазначити, що в чинній Конституції України жодного разу не вживаються поняття «свобода» і «воля». Ні серед «найвищих соціальних цінностей», до яких відносяться тільки «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека» (ст. 3), ні серед об'єктів права на захист, до яких віднесено тільки «життя і здоров'я» (ст.27). Є згадки про «права і свободи людини», «право на свободу і особисту

недоторканість», «свободу пересування», «свободу думки і слова», «свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації», «свободу творчості», але немає згадки про те, що «життя, свобода і прагнення до щастя» є невід'ємними правами людини, як це сказано в Декларації про незалежність США, що «люди народжуються вільними», на чому акцентувала увагу французька Декларація прав людини і громадянина», що права людини є «основою свободи, справедливості та загального миру», як це сказано в Загальній декларації прав людини. Не кажучи вже про «право носіння зброї» та «право опору незаконним діям урядовців», які, за переконанням Михайла Драгоманова, були обов'язковими складовими прав людини і громадянина, та основою політичної свободи, на якій повинна базуватися держава [19, 126].

Вивчення української правової думки є вкрай важливим і актуальним. По-перше, це дасть можливість поєднати в єдиний процес всі етапи боротьби українського народу за свою свободу і незалежність. По-друге, дасть можливість поступово усувати і нейтралізувати спадщину радянського тоталітарного режиму з його патерналізмом та позбавленням найширших верств народу будь-якого впливу на державно-правові процеси. По-третє, створить основу для формування справді ефективної правової системи, яка повною мірою може забезпечити стабільний і динамічний поступ суспільства, належне місце України серед інших членів світового співтовариства. Станіслав Дністрянський підкреслював: «право як народна правда – це провідний шлях нової держави. Сам народ мусить бути творцем права в усіх суспільних зв'язках, з яких складається. Держава, що має бути вищим організмом народної спільноти, мусить уважно придивлятися усім проявам народної правової творчості, вирівнювати протиріччя між ними, відважувати різні сфери інтересів супроти себе і т. д., щоби справити всі напрямки правової творчості народу в спільне русло загального народного добра» [13, 20]. В даному випадку йде мова про національну державу з високим рівнем національної свідомості громадян, належним рівнем правової культури і свідомості, що передбачає розуміння персональної відповідальності кожного громадянина за стан справ у державі, усвідомлення необхідності балансу між індивідуальними, груповими та загально-суспільними інтересами. Останнє, як показує досвід сучасних європейських країн, вступає в жорстку конкуренцію з ідеєю соціальної держави, яка породжує та культивує соціальне утриманство, нівелює особисту відповідальність за власне матеріальне та соціальне становище. В Україні ця ситуація набрала особливо карикатурних форм в змаганні різних політичних сил щодо нових видів, форми та механізмів соціальних допомог, гарантій і пільг, що в умовах неефективного та повільного розвитку економіки веде до їх знецінення та неефективності. Саме тому актуалізація надбань української правової думки, її подальший розвиток на засадах свободи, справедливості, рівності, індивідуалізму, усвідомлення особистої відповідальності за долю майбутніх поколінь, суспільної взаємодопомоги і взаємодії, викорінення соціального утриманства та патерналізму з боку державних інституцій є необхідною умовою осмислення і розробки подальшої стратегії розвитку України.

Право і правова думка є елементами національної культури, частиною духовних надбань народу, яка нерозривно пов'язана з соціальним життям. Це відрізняє їх від законодавства та діяльності державних органів, які можуть не мати нічого спільного ні з культурою народу, ні з його уявленнями про право. Для українського народу, який протягом останніх століть перебував у складі держав, які, в кращому випадку, негативно ставилися до його прагнень забезпечити свої національні права та умови для розвитку власної самобутності, а в більшості випадків проводили політику на його асиміляції та денационалізацію, забороняючи українську мову, переслідуючи будь-які прояви національної активності, це особливо характерно. Вивчення чинного законодавства цих держав крізь призму української правової думки дає можливість з'ясувати їх антиукраїнське спрямування. Наприклад, «Постановление ЦИК СССР и СНК СССР от 7 августа 1932 года «Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности»», де було закріплено норму «Применять в качестве меры судебной репрессии за хищение (воровство) колхозного и кооперативного имущества высшую меру социальной защиты — расстрел с конфискацией всего имущества», в СРСР називали «указ семь-восемь», а в Україні він отримав назву «закон про п'ять колосків», оскільки став законодавчою основою для організації та проведення Голодомору.

Застосування соціологічного методу в дослідженні історії української правової думки дає можливість проаналізувати соціальну обумовленість появи та розвитку тих чи інших ідей, їх зв'язок з соціальними та політичними змінами обумовленими чинним законодавством та державною

політикою, що її проводили ті чи інші держави, до складу яких в різні історичні періоди входили різні частини українських земель.

Оскільки в умовах ворожої та чужої держави роль законодавчих механізмів урегулювання соціальних спорів була другорядною, то важливо прослідкувати вплив на формування права і правових уявлень інших аспектів духовної культури суспільства, зокрема, релігійних уявлень, морально-етичних норм, звичаїв, традицій, тощо.

Саме соціологічний підхід дає можливість прослідкувати роль і значення всіх регулятивних систем в суспільстві, механізми як позитивного, так і деструктивного впливу на правові уявлення, а отже й на роль та значення права. Сформовані в інтересах абсолютистської та тоталітарної держави уявлення про тотожність права і закону, другорядне та похідне стосовно до держави значення права, визначальну роль і значення державно-владних інституцій в забезпеченні та захисті прав і свобод людини можуть бути нейтралізовані тільки розумінням визначальної ролі суспільства у формуванні та розвитку права.

Соціологічний метод у вивченні історії правової думки дає можливість переосмислити базові засади радянської теорії держави і права, які й сьогодні зберігають визначальний вплив на розвиток юридичної науки в Україні. Дослідження складних процесів взаємодії політики і права, вплив політичних ідеологій на формування і розвиток правових уявлень, взаємовплив соціально-економічного розвитку суспільства та формування системи чинного законодавства, його розвиток в напрямку забезпечення загальних і не групових інтересів та потреб може бути ґрунтовним та усестороннім при застосуванні всього спектру соціологічних підходів і методів, зокрема соціологічне спостереження, анкетування, опитування, інтерв'ювання, статистичний аналіз емпіричних даних тощо. Показово, що важливість і значення цих методів було добре зрозуміле українським правникам ще на початках формування сучасної української юридичної науки. У 1911 в «Правничому віснику» – органі Товариства українських правників, редактором якого був Станіслав Дністрянський, було опубліковано працю Євгена Єрліха «Про живуче право», при цьому в примітці зазначалося: «Подаємо цю цінну працю за призволом автора з німецького, друком доси не опублікованого манускрипту, щоби розширити його акцію на Галичину» [20, 191]. Другу частину публікації складав «Квестіонар про живуче право», який охоплював спектр питань від особистих відносин, зокрема, «А. Національна приналежність: Кого народ вважає приналежним до нації? Чи рішає походження? Чи віросповідання?...» до «родинного» та «маєткового права». Третя частина – «Приміри збирання дат», наприклад, що до оренди сіножатей, інших сільськогосподарських угідь [20, 196–204].

Ідею необхідності соціологічного підходу до розуміння права висловлює і обґрунтовує Станіслав Дністрянський у своїй праці «Звичаєве право а соціальні зв'язки» (в сучасній літературі назву праці подають як «Звичаєве право і соціальні зв'язки», хоча як видається, при цьому дещо зміщується акцент, але це інша проблема – української юридичної, і загалом наукової термінології, яка була максимально русифікована і відновлення якої – питання майбутнього), яка була опублікована в журналі «Часопись правнича і економічна» в 1902 році. Пізніше вчений, розглядаючи суспільні зв'язки, писав: «Провідну теорію прийняв незалежно від мене проф. Erlich у своєму творі «Soziologie des Rechts» – тому послуговуюся ним не раз у своїх міркуваннях» [14, 9].

Очевидно, що з огляду на тривалий період тоталітарного режиму можливості опитування, як методу збору емпіричної інформації для вивчення історії української правової думки, є достатньо обмежені, проте він дає можливість формувати та розвивати інформаційно-просвітницьку роботу в напрямку формування правової свідомості та правової культури на основі базових ідей української правової думки. При цьому важливо розмежовувати соціологічні дослідження, метою яких може бути з'ясування ставлення чи розуміння певного явища чи події і збір шляхом опитування емпіричного матеріалу для історико-правових та правових досліджень.

Правова думка нерозривно пов'язана з правовою культурою народу. Радянський тоталітарний режим намагався знівелювати національні особливості та самобутність українського та інших народів, перетворивши їх в єдиний радянський народ, звинувачуючи в «українському буржуазному націоналізмі» всіх представників української науки і культури. Тим більше неприпустимими в контексті «соціалістичної законності і правопорядку» були будь-які прояви правової свідомості і правової культури. Будучи антиправовим за своєю суттю, радянський тоталітарний режим намагався зруйнувати всі природні соціальні зв'язки, як от сім'ю, родину, громаду. Тому вивченням і актуалізацією здобутків української правової думки є не тільки теоретична спадщина її яскравих

представників, але й приклади успішної самоорганізації громад і суспільства, будь-то будівництво громадою школи, чи клубу, чи загальнонаціональна антиалкогольна та антиютю-нова компанія в період польської окупації. Збережені по селах і містах результати такої спільної громадської праці є наочною демонстрацією того, що, за словами героя повісті Івана Франка «Захар Беркут», «громада – це великий чоловік».

Соціологічний метод має важливе значення для вивчення історії української правової думки, історії українського права. Проте не менш важливим є його використання і в сфері галузевих юридичних наук, бо ті інститути цивільного, сімейного, та навіть кримінального права, які мають своє глибоке коріння в національній традиції будуть набагато більш дієвими та ефективними, ніж запозичені, але чужі і не зрозумілі.

Завершуючи, наведемо слова Станіслава Дністрянського, які яскраво демонструють подібність завдань і викликів, котрі стояли перед українською юридичною наукою сто років тому і нині: «Декому могло б здаватися, що не пора займатися питанням про метод правничих чи суспільних наук, доки правні та суспільні відносини теперішньої доби ще неясні й нескристалізовані... та все ж таки після всякої бурі мусить прийти супокій, а суспільне життя мусить увійти на мирний шлях доцільної праці одиниць і загалу та піддатися нормам суспільного ладу й порядку. Тоді мусять скристалізуватися правні й суспільні відносини, – а до цього мусять бути з одного боку люде, що зрозуміють провідні ідеї суспільних мас, та, зібравши їх у правну систему, придбають для них загальне признание народу, а з другого боку люде, яку стануть на сторожі цього суспільного ладу, що його усанкціонує нарід силою свого народного авторитету. Одне і друге завдання мусить припасти **правникам**, не в тому розумінні, що вони мали б знати більшу чи меншу скількість якихось правних приписів, але в тому, що вони мали б бути правдивими творцями суспільного ладу й порядку... Це велике суспільне завдання потребує глибокого знання людських потреб і суспільних змагань, воно потребує великої науки, яку треба задалегідь здобути, щоб могли своєму народові віддати правдиву прислугу... З цього й слідує, що питання як треба повести правничі та суспільні студії, належить до дуже важних, можна сказати основних питань нашого державного будівництва» [21, 4].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [Електронний ресурс] – Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <https://goo.gl/Zd9i8G>
2. Дністрянський Станіслав. Реформа правничих і суспільних наук // Воля. – 1920. – № 1, 5, 6.
3. Дністрянський Станіслав. Погляд на теорію права та держави. Львів, 1925. – 63 с.
4. Дністрянський Станіслав. Соціальні форми права // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – К., 1927. – Т. 5/6. – С. 328–359.
5. Старосольський Володимир. Методологічні проблеми в науці про державу. – Прага, 1925. – 36 с.
6. Кістяківський Б. На захист права // Вісник Конституційного Суду України. 2006, – № 1. – С. 3-12; № 2. – С. 3–9.
7. Кістяковській Б. А. Соціальні науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. – Москва: Изд. М и С. Сабашниковых, 1916. – 704 с.
8. Государство Урарту (IX-VI вв. до н. э) / История государства и права СССР. Часть I. – Москва : Юрид. лит., 1972. – С. 36–40.
9. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К: Знання, 1991. – 240 с.
10. Капраль Мирон. Привілеї національних громад міста Львова XIV-XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд). – Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – С. 5–37.
11. Линднер Райнер. «... Центр культуры и гражданственности...» – коммуникация и гражданская идентичность в Екатеринославе. 1860-1914 гг. // Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века. – Москва, Российская политическая энциклопедия, 2007. – С. 183–217.
12. Чеховський Ігор. Чернівці – ковчег під вітрилами толерантності: Історичні студії багатокультурного етнорелігійного феномену в центрі Європи. – Чернівці: Рута, 2004. – 116 с.
13. Дністрянський Станіслав. Нова держава. – Відень-Прага-Львів, 1923. – 30 с.
14. Дністрянський Станіслав. Загальна наука права і політики. Т.1. – Прага, 1923. – 400 с.
15. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://goo.gl/pyZYZa>
16. Шевченко Тарас. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє // Кобзар. – Київ, 1993. – С. 246–250.

17. Драгоманов Михайло. Передне слово [до «Громади» 1878 р.] / Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 276–326.
18. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та народу Наша Державність / Шептицький Андрей. Пастирські послання. Т. 3. – 1939-1944. – Львів: АРТОС, 2010. – XXXII+828 с.
19. Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів, 1998. – 192 с.
20. Ерліх Евген. Про живуче право // Правничий вісник. – Львів, 1911. – № 3–4. – С. 191–204.
21. Дністрянський Станіслав. Реформа правничих і суспільних наук // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. Ч. 1. – С. 4–11.

REFERENCES

1. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 r. [The Energy Strategy of Ukraine till 2030]. *Zakonodavstvo Ukrainy* [Legal acts of Ukraine]. In *Verkhovna Rada of Ukraine. Official webportal*. Retrieved from: <https://goo.gl/Zd9i8G> [Accessed 25 May 2017]. (In Ukrainian).
2. Dnistrians'kyj, S. (1920). *Reforma pravnych i suspil'nykh nauk* [Reform of Legal and Social Sciences]. *Volia* [The Will], 1, 5, 6. (In Ukrainian).
3. Dnistrians'kyj, S. (1925). *Pohliad na teorii prava ta derzhavy* [A look at the theory of law and state]. L'viv. (In Ukrainian).
4. Dnistrians'kyj S. (1927). *Sotsial'ni formy prava* [The Social forms of law]. *Zapysky sotsial'no-ekonomichnoho viddilu VUAN* [Notes of the socio-economic department of UAS], 5, 328-359. (In Ukrainian).
5. Starosol's'kyj Volodymyr. (1925). *Metodolohichni problemy v nauksi pro derzhavu* [The methodological problems in the science about state]. Praha. (In Ukrainian).
6. Kistiakiv's'kyj, B. (2006). *Na zakhyst prava* [In defense of Law]. *Visnyk Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy* [Law herald of the Constitutional Court of Ukraine], 1, 3–12; 2, 3–9. (In Ukrainian).
7. Kistjakovskij, B. (1916). *Social'nyja nauki i pravo. Ocherki po metodologii social'nykh nauk i obshej teorii prava* [The social sciences and Law. Essays on the methodology of social sciences and general theory of law]. Moskva: Izd. M i S. Sabashnikovyh. (In Russian).
8. Hosudarstvo Urartu. (IX-VI vv. do n. e) [The Urartu state. (9th-6th century BC)], (1972). *Ystoriya hosudarstva y prav SSSR. Chast' I* [The History of the State and Law of the USSR. Part I]. Moskva: Yuryd. lyt. (In Russian).
9. Hrushevs'kyj, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut'*. [Who the Ukrainians are and what do they want]. Kyiv: Znannia. (In Ukrainian).
10. Kapral', M. (2000). *Pryvilei natsional'nykh hromad mista L'vova XIV-XVIII st. (istoryko-dzhereloznavchij ohliad)* [Benefits of national communities of the Lviv city in 14th-18th centuries. (Historical-source review)]. L'viv: LNU im. Ivana Franka. (In Ukrainian).
11. Lyndner Rajner. (2007). «... Tsentri kul'tury y hrazhdanstvennosti...» – kommunykatsiya y hrazhdanskaia ydentychnost' v Ekaterinoslave. 1860-1914 [The center of the culture and citizenship – Communication and civil identity in Ekaterinoslav]. In *Hrazhdanskaia ydentychnost' y sfera hrazhdanskoj deiatel'nosti v Rossyjskoj ymperyy. Vtoraa polovyna XIX – nachalo XII veka* [Civil identity and the sphere of civil activity in the Russian Empire. The second half of the 19th – the beginning of the 12th century]. Moskva: Rossyjskaia polytycheskaia entsyklopediya. (In Russian).
12. Chekhov's'kyj, I. (2004). *Chernivtsi – kovcheh pid vitrylamy tolerantnosti: Istorychni studii bahatokul'turnoho etnorelihiynoho fenomenu v tsestri Yevropy*. [Chernivtsi – is the Ark, under canvas of tolerance: the multicultural ethno-historical studies of the phenomenon in Central Europe]. Chernivtsi: Ruta. (In Ukrainian).
13. Dnistrians'kyj, S. (1923). *Nova derzhava* [The new state]. Viden'-Praha-L'viv. (In Ukrainian).
14. Dnistrians'kyj, S. (1923). *Zahal'na nauka prava i polityky* [The general science of law and policy] (Vol.1). Praha. (In Ukrainian).
15. Pro pravonastupnytstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy [On Succession of Ukraine: Law of Ukraine]. *Zakonodavstvo Ukrainy* [Legal acts of Ukraine] (1991). Retrieved from: <https://goo.gl/pyZYZa> [Accessed 25 May 2017].
16. Shevchenko, T. (1993). *I mertvym, i zhyvym, i nenarozhdennym zemliakam moim v Ukraini i ne v Ukraini moie druzhnieie poslanniie* [My friendly message for my compatriots, living in Ukraine and out of it – both for alive, and dead, and unborn]. In *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv. (In Ukrainian).
17. Drahomanov, M. (1991). *Perednie slovo (do «Hromady» 1878 r.)* [Foreword (to the "Communities" 1878)]. In *Vybrane*. Kyiv: Lybid'. (In Ukrainian).
18. Sheptyts'kyj, A. (2010). *Pastyr's'ke poslannia Mytropolita Andreia do dukhovenstva ta narodu Nasha Derzhavnist'* [The Pastoral Letter of the Metropolitan Andrey to the clergy and people of our statehood]. In *Pastyr's'ki poslannia* [Preacher's epistle] (Vol. 3: 1939-1944). L'viv: ARTOS. (In Ukrainian).
19. Andrusiak, T. (1998). *Shliakh do svobody (Mykhajlo Drahomanov Pro prava liudyny)* [Path to the Freedom (M. Drahomanov about Human Rights)]. L'viv. (In Ukrainian).
20. Ehrlich, E. (1911). *Pro zhyvuche parvo* [About Living Law]. *Pravnychij visnyk* [Legal Herald], 3-4, 191-204. (In Ukrainian).
21. Dnistrians'kyj, S. (1920). *Reforma pravnych i suspil'nykh nauk* [The reform of the legal and social sciences]. *Volia* [The Will], 2, 1, 4–11. (In Ukrainian).

АНДРУСЯК Т. Соціологічний метод в дослідженні української правової думки

Анотація. Розглянуто проблему формування методології вивчення української правової думки – інтелектуальних надбань попередніх поколінь українського народу у сфері права. Визначено, що передумовою розвитку сучасної української юридичної науки є докорінне переосмислення її теоретичної та методологічної основ. Саме тому, тільки базуючись на українській правовій думці, вона спроможна творити теоретичну основу формування та розвитку України як національної держави, утвореної в результаті реалізації українським народом свого права на самовизначення. Обґрунтовано, що відмова від ідеологічних догм радянського тоталітарного режиму, переосмислення й актуалізація теоретичної спадщини визначних українських вчених правників, дасть можливість знайти адекватні відповіді на виклики сучасності, створить належну основу для ефективного і усестороннього розвитку українського правознавства. Охарактеризовано право і правову думку як елементи національної культури, частину духовних надбань народу, яка нерозривно пов'язана з соціальним життям, що відрізняє їх від законодавства та юридичної науки, які залежать від держави і можуть не мати нічого спільного ні з культурою народу, ні з його уявленнями про право. Для українського народу, який протягом останніх століть перебував у складі держав, які проводили політику на його асиміляцію та денаціоналізацію, це особливо актуально. Наголошено на необхідності застосування всього спектру соціологічних підходів і методів для отримання цілісної і повної інформації про уявлення народу про право, тенденцій в розвитку цих уявлень, негативні та деформуючі впливи на правову свідомість і правову культуру з боку ідеології, державної політики, чинного законодавства.

Ключові слова: українська правова думка, соціологічний метод, Станіслав Дністрянський, Євген Ерліх, методологія, юридична наука.

ANDRUSYAK T. Sociological method in the research of the Ukrainian legal thought

Abstract. The problem of the formation of the methodology of studying the Ukrainian legal thought – intellectual achievements of previous generations of the Ukrainian people in the law – is reviewed. It is determined, that the precondition of modern Ukrainian jurisprudence is radical rethinking its theoretical and methodological foundations. Based on Ukrainian legal thought it is possible to create a theoretical basis for the formation and development of Ukraine as a nation formed as a result of the Ukrainian people's right to self-determination. It is proved, that the rejection of ideological dogmas of the Soviet totalitarian regime, rethinking and updating the theoretical heritage of outstanding Ukrainian lawyers, will allow finding adequate answers to modern challenges and create appropriate framework for a comprehensive and effective development of the Ukrainian law. The law and legal opinion as elements of national culture and spiritual heritage of the people, which is inextricably linked to social life that distinguishes them from the law and jurisprudence, which depend on the state and cannot have anything to do with the culture of the people, nor his ideas about right, are being characterized. It is especially important for the Ukrainian people, who in the last century were the part of states that have pursued a policy in its assimilation and denationalization. The necessity of the use of the entire spectrum of sociological approaches and methods for integrated and comprehensive information about the notion of the people about the law, trends in the development of these ideas, and wrought negative impact of the ideology, public policy, current law on legal awareness and legal culture – are being emphasized.

Key words: Ukrainian legal thought, sociological method, Stanislav Dnistriansky, Eugen Ehrlich, methodology, legal science.